

Klinger/Reinstein vs Ernest Mandel

Debatt om Bahros *Alternativet*

Fred Klinger och Boris Reinstein:

Bahro på tröskeln till revolutionär marxism?

[Detta är en förkortad version av en artikel i *Was Tun*, 22.12.77]

Ernest Mandels entusiasm inför Bahros *Die Alternative* [[Alternativet](#)] är mycket befogad, och vi delar den. Bahro har fått ta emot hård kritik från den östeuropeiska byråkratin. Han har använt sig av marxismen på ett kreativt sätt och politiskt konkretiserat en av vår tids brännande frågor: hur och under vilka förutsättningar blir socialismen en konkret möjlighet, och varför var det historiskt nödvändigt att alla försök att uppnå ett socialistiskt samhälle efter en *socialistisk revolution* skulle misslyckas – vare sig det handlade om ryska Oktober, Kuba eller Kina.

Som Mandel påpekar är Bahros bidrag inte bara en icke-trotskyistisk bok; det är en seriös utmaning mot hur den ortodoxa trotskismen ser på de så kallade övergångssamhällena, de degenererade arbetarstaterna. För Bahro avvisar de trotskistiska teserna om (1) den permanenta revolutionen; (2) den parasitära byråkratins roll, en byråkrati som endast tillskansat sig den politiska makten; (3) behovet av en endast politisk revolution i de degenererade arbetarstaterna.

Mandels svar till Bahro är inte särskilt fruktbart. När Bahro passar ”oss”, när han kräver ett revolutionärt störtande av byråkratin, när han karakteriserar samhällena i östblocket som icke-kapitalistiska, osv, då tar han ett stort steg framåt. Eller som Mandel uttrycker det, han ”står på tröskeln till ett närmande till den revolutionära marxismens hela tradition i förhållande till övergångssamhällena”.

Bahros olycka skulle vara att han inte tar steget fullt ut; han når bara till den revolutionära marxismens tröskel och har följaktligen fel beträffande en rad uppfattningar som revolutionära marxister, särskilt inom den trotskistiska rörelsen, under lång tid betraktat som orubbliga sanningar inom den teoretiska traditionen. Bahros bidrag till marxismen är någonting mer än endast ett lämpligt tillfälle att kritiskt granska några klassiska trotskistiska uppfattningar beträffande övergångssamhällena; trots att en sådan debatt borde ha kommit för länge sedan. Den bästa ”revolutionära traditionen”, som Mandel kallar den, samlar sakta damm där den står i en glasmonter framför revolutionens barnbarn att respektera.

Stalinismen – endast en degenerering eller historiskt nödvändig?

För Bahro är stalinismen en produkt av den historiska nödvändigheten. Detta förefaller vara en ganska deprimerande tes. Den motsäger Trotskij's teori om den permanenta revolutionen teoretiskt snarare än historiskt. Historiskt koncentrerade sig debatten kring frågan: antingen är socialismen aktuell även under underutvecklade förhållanden, eller också krävs det borgerliga mellanstadiet. Vad gäller ett borgerligt-demokratiskt mellanstadium har frågan klargjorts tillräckligt tydligt genom klasskampens historia under mer än ett halvsekel. Även om det kan ha varit berättigat med olika uppfattningar på denna punkt för 60 eller 70 år sedan, är idag varje revolutionär strategi för ett underutvecklat land dödfödd om den inte är inriktad på att krossa de kapitalistiska produktionsförhållandena. Så långt är stridsfrågan löst. Men hur är det med uppfattningen, som Lenin och Trotskij gav uttryck för, om socialismens aktualitet, inte i betydelsen av en epokgörande förändringsprocess i världsskala, utan i den konkreta meningen mänsklighetens socialistiska frigörelse här och nu (naturligtvis menar vi inte ”omedelbart”)?

Låt oss börja med begreppet permanent revolution: i ett land med övervägande jordbruksbefolkning, där kapitalismen uppträder endast som isolerade bölder på samhällskroppen och där det inte har förekommit någon borgerlig revolution, är socialismen faktiskt möjlig. Under sin revolution hinner arbetarklassen ikapp det som en borgerlig revolution åstadkommer och övergår till att störta kapitalismen. Trotskij visste att revolutionen inte kunde stanna upp där, för då skulle den kvävas av sin egen underutvecklade grundval. Därför måste denna revolution bli en del av en internationell revolution. Med utgångspunkt från vad som är möjligt, är den redan objektivt sett detta, ty inom det globala kapitalistiska systemet kan revolutionsgnistan snabbt sprida sig till de centrala huvudländerna. Detta är socialismens möjlighet, här och nu, på varje del av klotet; den permanenta revolutionen.

Bahro har en annan uppfattning. Han förnekar inte Oktoberrevolutionens världshistoriska betydelse. Problemet ligger snarare vid den punkt där Trotskij liksom Lenin, överförde det specifikt västeuropeiska synsättet på revolutionsprocessen och dess förutsättningar till öst.¹ De tog förekomsten av västeuropeisk kapitalism i Ryssland för given och förutsatte möjligheten av proletariatets diktatur, som faktiskt förutsätter en fullt utvecklad arbetarklass som befolkningens överväldigande majoritet. Det är tvivelaktigt om det skulle ha varit möjligt att uppnå en allomfattande massdemokrati under de villkor som den ryska underutvecklingen medförde, även med alla andra socialistiska kännetecken närvarande.

De ryska revolutionärerna visade sig tydligt ha vetskap om detta när de, medvetna att de skulle kunna stupa på sin egen underutveckling, såg den ryska revolutionen som den gnista som skulle få den västerländska kapitalismen att explodera. Men de utelämnade det verkliga problemet: ty de reducerade överlevnadschanserna för revolutionen i ett underutvecklat land till det (otvivelaktigt viktiga) problemet att öka produktivkrafterna med hjälp utifrån.

Här ska vi emellertid gå in på det verkliga problemet – när den icke läskunniga lantarbetaren tas till arbete på det löpande bandet och tillåts ”delta” i besluten om fabriksplanen vid sidan av den välskolade samhällsplanerande ingenjören eller partifunktionären som vet vad som är bäst för folket. Till och med detta skulle vara ett framsteg jämfört med fortsatt underutveckling; det är värt att kämpa för. Men står socialismen verkligen på dagordningen, konkret och inte bara i en världshistorisk mening? Är detta verkligen den permanenta revolutionens chans? Eller skulle vi med Bahros ord säga: ”Det är en hel epok mellan avskaffandet av det privata ägandet av produktionsmedlen, och fram till människornas allmänna frigörelse.”² För Bahro stod inte någon socialistisk revolution på dagordningen 1917; inte heller socialism, utan endast en antiimperialistisk revolution som banade väg för en despotisk, icke-kapitalistisk industrialisering av det efterblivna Ryssland. Stalinismen uppträder här som ett nödvändigt stadium på vägen mot socialismen, ett stadium länkat till mycket speciella förutsättningar.

Om vi förstår Bahro rätt så betyder stalinism varken tyrannisk industrialisering, eller arbetsplatsens armod eller säkerhetspolisens allestädes närvaro. De existerade inte i samma utsträckning i Polen, eller i andra östeuropeiska länder. (På samma sätt var Spanien och Italien, utan att drabbas av folkmord på judar, ändå fascistiska.) Stalinismen, i Bahros mening, är det politiska uttrycket för ett produktionssystem som gjorde byråkratins styre nödvändigt. En byråkrati övertog statsapparaten som bas för sin samhällsmakt, och dess historiska uppgift var industrialiseringen och utvecklingen av produktivkrafterna.

¹ Se Rudi Dutschke, *Versuch, Lenin auf die Fusse zu stellen* [i dansk översättning: [Forsøg på at stille Lenin på benene](#)] och Berend Rabehl *Marx and Lenin* för att bara nämna de viktigast tyska författarna. Båda två försöker förstå leninismen som en produkt av speciella samhällsförhållanden liksom en produkt av den socialdemokratiska (Kautsky) förståelsen för politik och marxism. Lenin förstås i en historisk och inte någon tidlös miljö.

² Rudolf Bahro: *Alternativet*

När Mandel bakom denna ”mekaniskt historiska ödesbestämmdhet” upptäcker spår av ett ”objektivt ursäktande” tar han alltför lätt på saken. ”Om den byråkratiska diktaturen är oundviklig”, skriver Mandel, ”är den då inte också progressiv?”³ Med ett ”överhistoriskt” socialismbegrepp, grundat på hur Marx och andra förstod termen, är detta ”framåtskridande” lätt att förneka. Men var inte den brutala industrialiseringen av Sovjetunionen ett framsteg jämfört med det tsaristiska Rysslands efterblivenhet? Och den väldiga tekniskt-industriella utbildningen av massorna, och de blomstrande produktivkrafterna, var inte detta framsteg i jämförelse med det imperialistiska beroende och den kroniska underutveckling som skulle ha varit alternativet? Och vad var utvecklingens motor? Absolut inte arbetarklassen, åderlåten och politiskt krossad. Inte heller var som Trotskij menade ...”källan till denna impuls (mot industrialisering osv. Red) nationaliseringen av produktionsmedlen och de planerade första ingreppen och på inget vis det faktum att byråkratin tilltvingade sig herraväldet över ekonomin.”⁴ (Som om nationalisering och ekonomisk planering i sig förändrar världen?) Bahro argumenterar (och historien stöder honom) att byråkratin uppfyllde den *nödvändiga rollen* som historisk katalysator. I denna mening var den både progressiv och nödvändig.

Att medge detta innebär inte att legitimera stalinismens brutalitet, som inte var nödvändig, utan att ställa sig den fråga som måste besvaras: huruvida Vänsteroppositionens politiska alternativ om det hade segrat och med oförändrade förutsättningar f ö, till sist ändå skulle ha slutat med byråkratins styre. Bahro skulle säga ”ja”. Mandel undviker denna fråga.

Om byråkratin

Trotskij karakteriserade den sovjetiska byråkratin på det döljande sätt: ”Sovjetunionen är ett motsägelsefullt samhälle halvvägs mellan kapitalism och socialism vari ... [byråkratin] genom att utnyttja sociala motsättningar har förvandlat sig till en okontrollerad kast, som är främmande för socialismen.” Han fortsätter: Byråkratin ”tvingas försvara statsegendomen som källa för sin makt och inkomst” Den ”åtnjuter sina privilegier i form av maktmissbruk... Den har tillsdelat sig en enorm andel av nationalinkomsten, vilket har karaktär av social parasitering.”⁵ Trotskijs analys har två delar: (a) att byråkratin är ett främmande inslag inom de nya produktionsförhållandena; det är därför en kast och inte en klass, förankrad i produktionssystemet. (b) Dess samhällsintresse, som tillfredsställs genom kontroll av statsapparaten, är dess parasitära konsumtionsintresse, dess ”parasiterande på samhället”.

Enligt vår enkla mening leder Trotskijs slutsatser till absurditeter. (1) Beteckningen ”kast” förutsätter en sträng avgränsning av dess medlemmar i förhållande till andra samhällsgrupper och klasser. Men världshistorien har troligen inte sett ett hierarkiskt samhälle med så stor vertikal rörlighet (dvs social befordran och degradering) som under Stalinperioden. Beteckningen ”kast” är därför olämplig. Dessutom, om byråkratin aldrig bestod av en tydligt avgränsad grupp av personer, utan hämtades från de mest varierande samhällsskikt och hela tiden genomgick förändringar, så måste den nödvändigtvis vara en produkt av sociala relationer. (2) ”Social parasitism” innebär att byråkratin har ”tillskansat sig” social och politisk makt och använder den till att tillfredsställa sina egna materiella intressen.⁶ Alltså startar man från ett produktionssystem i Sovjetunionen, på vars ena sida finns en byråkrati – som likt en parasit har trängt sig in i systemet.⁷ Men ett produktionssystem utvecklas ur en motsvarande klasstruktur. Ord som ”social parasitism” (Trotskij) eller ”maktmissbruk”, ”eingebaut” (Mandel) gör dessa samband dunkla, får en att uppröras över sekundära egen-

³ Ernest Mandel, ”Bahros Bombe”, *Was Tun*, no. 176

⁴ L. Trotskij, ”Sovjetunionen i krig”, i [Till marxismens försvar](#)

⁵ L. Trotskij, [Den förrådda revolutionen](#)

⁶ Ernest Mandel, [Om byråkratin](#)

⁷ Ibid

skaper som materiella privilegier och döljer det väsentliga: nämligen att byråkratin är förankrad i den samhällseliga produktionsprocessen. Det är omöjligt att beskriva det sovjetiska produktionssystemet utan att föra in byråkratin som en integrerad komponent.

Trotsky närmar sig en förståelse av byråkratin som en organisk komponent när han bedömer orsakerna till "degenereringen". Han gav till och med sina slutsatser en allmän giltighet utanför Sovjetunionen. I det senare fallet betonade han egenheten att byråkratin, beroende på landets efterblivenhet, nödvändigtvis måste anta grymmare former och bli särskilt hotfull mot en socialistisk utveckling. "Om staten inte dör bort utan blir mer och mer despotisk, om arbetarklassens talesmän blir byråkratiserade och byråkratin reser sig över det nya samhället, sker detta inte på grund av några sekundära orsaker som psykologiska kvarlevor från det förflutna, etc., utan är ett resultat av den krassa nödvändigheten att frambringa och stödja en privilegierad minoritet så länge det är omöjligt att garantera genuin jämlikhet."⁸

Trotskyjs argument (och Trotskyjs teori om byråkratin) är motsägelsefullt. Å ena sidan uppfattas befästheten av statsmakten och dess samhällsbärare, byråkratin, som produkten av en objektiv nödvändighet, vilket innebär att det inte går att bli av med byråkratin med en viljeanstängning. Å andra sidan var grundbulten i hans politiska kamp uppfattningen att byråkratin hade gjort sig oberoende, men kunde hållas i schack av arbetarklassens "sanna" ombud, och till och med kunde användas som ett verktyg för socialistisk utveckling. Hur kan byråkratin samtidigt vara ett främmande element eller en parasit i samhällsrelationerna (statlig egendom, planering, osv) och, som han säger, också ha sina rötter i dessa samhällsrelationer?

Den fråga som måste ställas är under vilka samhällsförhållanden som denna möjlighet till att ställa byråkratin till ansvar kan visa sig vara realistisk? Med de "sanna" arbetarklassombudens moraliska oförvitlighet som grund kanske? Detta skulle innebära att byta ut materialism mot teologi. Med hjälp av ett eller flera "sant" revolutionära partier? Men skulle inte den naturliga dragningskraften mot byråkratisk konsolidering påverka ledarna för dessa partier? Genom massornas aktivitet och vaksamhet? Knappast, om de anses vara outvecklade och utan förmåga att ta kontroll över samhället? Var kan vi då hitta de historiska krafter som skulle kunna klavbinda byråkratin? Där byråkratiskt styre blir "en järnhård nödvändighet så länge detta består", som Trotsky helt korrekt säger, "är verklig jämlikhet ännu inte möjlig". Bahro ger mer tillfredställande svar på några av dessa frågor än vad den trotskistiska rörelsen lyckats med.

Vi kan inte gå alltför djupt in på allt Bahro har att säga. För dem som inte har tid att läsa hans bok (543 sidor) har en pålitlig sammanfattning framställts.⁹

Bahro tillskriver helt korrekt byråkratin den historiska funktionen som "industrialiserare". Men var finner han dess sociala ursprung? Här går han tillbaka till Engels' konstaterande att

alla hittillsvarande historiska motsättningar mellan utsugare och utsugna, mellan härskande och förtryckta klasser finner sin förklaring i just denna det mänskliga arbetets förhållandevis utvecklade produktivitet. Så länge den verkligt arbetande befolkningen tas i anspråk av sitt nödvändiga arbete i sådan utsträckning att den inte får någon tid över för samhällets gemensamma angelägenheter – arbetsledning, statsangelägenheter, rättsfrågor, konst, vetenskap o.s.v. – så länge måste det

⁸ Trotsky, *Den förrådade revolutionen*

⁹ Rudolf Bahro, *Eine Dokumentation*, EVA, 1977 [sv. övers. *Rudolf Bahro – Oppositionell kommunist i DDR*, Bokförlaget Röda Rummet, 1978] Eftersom hela vidden av Bahros teser är mycket bredare än den centrala kärnan i hans bok som vi har behandlat här, vill vi tillägga att vi inte är överens med alla Bahros påståenden. Enligt vår uppfattning är viktiga delar av hans argumentation i behov av en intensiv diskussion, mer än vad som är möjligt inom ramen för en kort artikel. Exempelvis hans uppfattning om "det asiatiska produktionssättet", hans beskrivning av det förrevolutionära Ryssland som "despotiskt jordbrukssamhälle", utbredningen av "överflödigt" förtryck under industrialiseringsperioden, hans karakteristik av Pragvåren, osv.

alltid finnas en särskild klass, som är befriad från det verkliga arbetet och ombesörjer dessa angelägenheter; varvid den förvisso aldrig har försummat att till sin egen fördel lägga en allt större arbetsbörda på de arbetande massorna.¹⁰

De historiska villkor som Engels identifierar som grunden för staten återfanns alla i det post-revolutionära Ryssland. Det faktum att den ryska revolutionen störtade kapitalismen och bröt sig ur det imperialistiska systemet innebar dessutom att ”hängivenheten för de offentliga angelägenheterna” i samhället, dvs statens aktiviteter, måste ges en central roll om inte revolutionen skulle falla ihop. Staten blev vägledande för hela samhällsutvecklingen: kulturellt, ekonomiskt och politiskt.

I de speciella uttrycken för efterblivenhet ser vi samhällsmotsättningen mellan å ena sidan massornas dagliga intressen och å den andra sidan de absoluta behov som uppstått genom de nya samhällsrelationerna (industrialisering, höjande av den kulturella nivån, osv). Här hittar vi också grunden till den vertikala uppdelningen i arbetsuppgifter mellan dem som sköter statens affärer och de arbetande massorna; inte endast utifrån *slaget av aktivitet* (ledande respektive underlydande osv) utan också från en *materiell synvinkel*. Ty det faktum att de som ”officiellt” kontrollerar den samhälleliga merprodukten också kompenserar sig genom att röva från staten är, mitt under den utbredda knappheten, en produkt av de sociala relationerna som sådana. Men att se detta som en grundläggande beskrivning av byråkratins väsen vore att blanda ihop orsak och verkan.

Den vertikala arbetsdelning som växer fram ur samhällsrelationerna måste konsolideras till den grad att arbetarmassorna inte har möjlighet att kontrollera statens funktioner, dvs avskaffa staten som separat samhällsfunktion. Detta är själva utgångspunkten för Bahros argument: den vertikala arbetsdelningen blir basen för ett nytt styrelseskick (*Herrschaftsverhältnisse*).

När de med det privat ägandet förbundna klasserna förintas eller fräntas makten, så träder det återigen fram ett äldre element, som skapar en arbetsdelning allt efter vilka som arbetar med händerna och vilka som arbetar med huvudet, vilket blir en autonom faktor för klassbildning, och det lika länge som denna arbetsdelning överhuvudtaget reproduceras.¹¹

Om politisk revolution och andra frågor

Inom den trotskistiska rörelsen uttrycktes kampen för socialism i Östeuropa, och gör så fortfarande, som ett krav på politisk revolution. Inget annat av trotskismens programmatiska krav förs fram på ett så okritiskt eller ohistoriskt sätt, trots att det utgör en central komponent i den trotskistiska analysen. Dess okritiska natur är uppenbar eftersom det helt och hållet ryckts ut ur det historiska sammanhang där det utvecklades av Trotskij på trettioalet. Dessutom har det inte stöd i någon marxistisk analys värd namnet från de senaste trettio åren, förutom Ernest Mandels. De tjugofem år som följde på Oktoberrevolutionen var en alltför kort tid för att ge ett slutgiltigt omdöme om denna revolution och om det sovjetiska samhällets natur (det ansåg Trotskij, och detta visar på hans insikt i dialektiken hos historiska förändringar). Skulle Trotskij nu, femtio år senare, ha samma uppfattning som han hade då, utan att ens göra ett försök att lägga en ny grund för dess teoretiska berättigande?

1939, i ”Varför en politisk revolution?”, skrev Trotskij: ”Men eftersom frågan om störtandet av den parasiterande oligarkin fortfarande är sammanlänkad med frågan om bevarandet av den nationaliserade (stats)egendomen, kallar vi den framtida revolutionen politisk.”¹² Vi skulle kunna förtydliga detta, delvis i Trotskijs anda: denna revolution är politisk eftersom beståndsdelarna i den statliga ekonomiska planeringen och nationaliseringen består, det är

¹⁰ F. Engels, *Anti-Dühring*, MEW, 20, s 169.

¹¹ Rudolf Bahro, *Alternativet*

¹² Trotskij, ”Sovjetunionen i krig”, *Till marxismens försvar*

endast överbyggnaden som kastas bort; det sker ingen grundläggande förändring i produktionsförhållandena som är nödvändigt under kapitalismen. Och av samma skäl betecknar vi de östeuropeiska regimerna (liksom Kina, Cuba osv) som byråkratiskt degenererade ”arbetarstater”, eftersom vi betraktar deras produktionsförhållanden som likvärdiga med den ekonomiska grunden för en ”arbetarstat”. Erfarenheterna av ett kvarts sekel av ”reellt existerande socialism”, och mer än femtio års stalinistiskt styre i Sovjetunionen, måste åtminstone så en aning tvivel beträffande den trotskistiska tesen om den historiska uppgiften ”i öster”.

Jämfört med Bahro ger trotskismen en otillräcklig beskrivning av uppgifterna för en revolutionär förändring. Eftersom den vertikala klyvningen av samhällets arbetskraft innebär ”en självständig källa till klasstyre” enligt Bahro, så måste en revolutionär förändring i Östeuropa ligga på en djupare nivå än politisk förändring. Sålunda är det som ser ut att vara värt att bevara, nämligen den förstatligade egendomen och den centrala planeringen, faktiskt en av de socioekonomiska orsakerna till det byråkratiska styret i sig, om inte en rad andra förhållanden förändras på ett grundläggande sätt. Det producerar byråkratiskt styre på samma sätt som privat ägande av produktionsmedlen producerar borgarklassens styre. Detta är kärnan i Bahros argumentering som västmarxismen måste anknyta till om den vill ta sig förbi att upprepa sterila formler.

Eftersom den vertikala uppdelningen av arbetet i samhället innebär en källa till klasstyre oberoende av egendomsförhållandena, så är mycket litet vunnet genom att endast politiskt störta byråkratin. Vi har ännu kvar den vertikala arbetsdelningen, och byråkratin kommer åter att börja löpa amok. Hur ska vi då ta oss ur detta? – det är den avgörande frågan. Vad det först och främst handlar om är en revolution som skapar en djupgående förändring hos ”människan”, att lyfta den mänskliga förmågan till en högre nivå.¹³ Bahro har utvecklat en teori om den subjektiva faktorn under den socialistiska frigörelsen som visar dimensioner som är lika väldiga som vid krossandet av det kapitalistiska produktionssättet. För att bryta sönder grunden för det byråkratiska styrelseskicket som ligger i den vertikala delningen av arbetet, måste ”människan” utvecklas till en totalt aktiv, medveten och mångsidig deltagare i samhällets produktionsprocess. Människan måste med ett ord bli universell.¹⁴

Detta kräver mer än en hög nivå på produktivkrafterna och välstånd för alla. Det är bara ett sekundärt villkor. Den kulturrevolutionära förändringen ställer upp en mängd uppgifter, vars genomförande är av avgörande betydelse för ett socialistiskt samhälles öde. Bahro räknar upp, för att bara nämna några av de viktigaste punkterna: 1) att avskaffa de auktoritära patriarkala formerna för utbildning och familj; 2) att omstrukturera all kommunikation och aktivitet till självständiga kollektiv; 3) att undan för undan byta ut olika arbetsprojekt och radikalt förändra produktionsprocesserna; 4) en allsidig vetenskapligt-praktisk utbildning som endast knyts till bestämda perioder i livet men med permanent anpassning av teori, praktik och kultur.

Den uppfriskande överlägsenheten i Bahros resonemang ligger i det faktum att han går förbi diskussionen om förändringar i ägande, produktionsförhållanden osv (utan att därför idealisera eller ignorera dem), och ger subjektet, ”människan”, ett jämbördigt teoretiskt värde. Merparten av den traditionella marxistiska teorin bedömer subjektet som ett bihang till dess materiella omgivning och de klasstrukturer som den baseras på. Eller, i fråga om politik, talar den om ”den subjektiva faktorn” som om den vore det stora ”okända” i samhällsekvationen (som sedan godtyckligt kan användas som en bromskloss inför vilket slag av historisk svårighet som helst).

---

¹³ Se Bahro, kapitel 10

¹⁴ *ibid.*, s. 246 ff.

Bahro, å andra sidan, förstår det mänskliga – och här är han strikt marxistisk i dess bästa mening – i dess relativa självständighet och oberoende, och att det formas och begränsas av sitt faktiska livssammanhang. Denna dialektiska inställning till det mänskliga tillåter Bahro att tydligare än andra erkänna hur klassmaktssituationer förankrar sig djupt in i människans psyko-intellektuella förmågor. Alienationen växer inte ensidigt ur de materiella förhållandena, den reproduceras också och får aktivt näring från själva den alienerade, psykologiskt handikappade och andligt endimensionella mänskliga naturen. I och med omvälvningen av de materiella förhållandena är ”människan” ännu långt ifrån att ha blivit revolutionerad. Under kapitalismen antar den förtryckande uppdelningen av arbetskraften en form som är anpassad till profitens logik. Inom det statsbyråkratiska systemet växer den åter fram på andra villkor och i en annan form. Om socialismen ska kunna bli verklighet så måste de förtryckarrelationer som innefattas i själva den subjektiva faktorn revolutioneras inom mänskligheten.

Det är en historisk ironi att Bahro lever under samhällsförhållanden som just lyfter till ytan denna aspekt av den socialistiska frigörelsen. Värdet av hans analys (beträffande mänsklighetens allmänna frigörelse) är oskiljaktigt knutet till det statsbyråkratiska systemet och dess revolutionära uppgifter.

Bahros analys kan inte tillämpas på ett underutvecklat land som bryter sig ut ur det imperialistiska världssystemet. Ty hans tes vilar just på synen att krossandet av kapitalismen och mänsklighetens allmänna frigörelse historiskt befinner sig en epok ifrån varandra. I vad mån Bahros teser har praktisk betydelse för den revolutionära strategin under den utvecklade kapitalismen är ytterligare en fråga.

De frågor som Bahro ställt har inte besvarats av den ”revolutionära marxismen” som Ernest Mandel självsäkert tror. Hur skulle de kunna ha gjort det? Man hamnar inte två gånger i samma historiska situation. Om man ska avvisa Bahro måste man först vederlägga honom. Han utvecklar frågor (och börjar besvara dem) som trotskismens traditionella formler inte har uppmärksammat. Trotskij formulerade dessa ståndpunkter i en speciell historisk situation, och med begränsad historisk erfarenhet. Ska vi reducera honom till en tidlös modell som ska passas in i den sociala verkligheten?

Ernest Mandel:

Fatalism som alternativ?

[Artikeln publicerades ursprungligen i *Was Tun*, 2 mars 1978]

Diskussionen om Bahros ”kritik av den reellt existerande socialismen” pågår. Detta är något som marxister endast kan välkomna, på grund av bokens betydelse och tema. Jag skulle vilja ta upp några punkter av det teoretiska innehållet i Klinger-Reinsteins bidrag¹ och lämna all sekundär polemik åt sidan.

Det centrala metodologiska problemet

Vi kan summera Klinger–Reinsteins centrala tes i följande tre punkter. (Vi lämnar här åt sidan huruvida detta helt och hållet motsvarar Bahros inställning. Vi anser att det endast delvis och ofullständigt stämmer överens, genom att utelämna de många motsägelser hos Bahro som uppkommer genom den metodologiska svagheten i hans teser.)

1. Det byråkratiska styrelseskicket i Sovjetunionen är en *oundviklig produkt* av de (objektiva och subjektiva) samhällsförhållanden som existerade i Ryssland före, under och efter Oktoberrevolutionen.
2. Trotskijs *teori om den permanenta revolutionen* (och Lenins inlemmande av denna teori i Aprilteserna och senare) var felaktig, eftersom den utgick från antagandet att det existerade kapitalism av västeuropeisk typ i Ryssland, varav följde att socialism stod på dagordningen i detta land.
3. I de underutvecklade länderna är avskaffandet av privat ägande till produktionsmedlen och allmän mänsklig frigörelse åtskilda av en hel historisk epok; med andra ord är *byråkratin (den despotiska staten) det enda möjliga verktyget* för snabb industrialisering och för att snabbt komma ur underutvecklingen.

För att visa på ogiltigheten av den andra punkten räcker det att citera ursprungstesen för teorin om den permanenta revolutionen², att peka på Trotskijs egen presentation av teorin tjugo år senare, och att erinra sig att Vänsteroppositionen föddes ur kampen mot teorin om socialism i ett land. Varken Trotskij eller Lenin underskattade ”den barbariska efterblivenheten” i Ryssland i sin strategi eller taktik. På *denna* punkt var alla ryska marxister överens, alltifrån de ”legala” marxisterna längst ut till höger och den mensjevikiska högerkanten ända till ”vänsterkommunisterna”. Skillnaden mellan de olika strömningarna inom den ryska marxismen (och bland marxister överallt som tagit ställning i denna fråga) låg på ett annat plan, och gör det fortfarande. Frågan står så här: är det möjligt att på ett deterministiskt sätt, utifrån en relativ ”efterblivenhet” för de sociala förhållandena i ett land, dra slutsatser beträffande de *direkt politiska* uppgifterna och möjligheterna för arbetarklassen och arbetarrörelsen, ungefär med det mekaniska omdömet att – ”ju mer efterblivet landet är, desto mindre är dess arbetarklass i stånd att slåss för att vinna den politiska makten och för att (tillsammans med fattigbönderna) upprätta proletariats diktatur”?

Är det över huvud taget möjligt att under imperialismens epok, dvs under epoken med *världs*-ekonomi, *världskrig*, *världsomfattande* klasskamp och världsrevolution, härleda ett lands ”mogenhet” eller ”omogenhet” för den socialistiska revolutionen ur de nationella ”objektiva och subjektiva” förhållandena? Eller kan detta snarare endast förstås via en dialektisk integration av de nationella och internationella faktorer som bestämmer den historiska processen?

¹ *Was Tun*, no 189-190, 22 december 1977.

² Trotskij, [Resultat och framtidsutsikter](#)

Trotskijns teoretiska bedrift bestod i det faktum att han, genom upptäckten av lagen om den ojämna och kombinerade utvecklingen, tillhandahöll nyckeln till lösningen av denna fråga, teorin om den permanenta revolutionen. Vi är ännu av uppfattningen att hela historien under de gångna sextio åren sedan dess har bekräftat denna teorins korrekthet. (Betoningen här ligger på ordet ”hela”. Teorins kritiker har alltid utmärkt sig genom att helt enkelt inte bry sig om vissa delar av denna historia.)

Ända från början, från 1905-1906, lade Trotskij fram två teser som verkade absurda, med andra ord oförenliga, för mensjevikerna och de ”gamla bolsjevikerna” vid den tiden, på samma sätt som för Dutschke och Reinstein/Klinger; två teser som hade sin motsvarighet i en verklig och inte endast mental motsägelse: 1) just *på grund av* efterblivenheten – i kombination med en högt utvecklad arbetarklass – är Ryssland troligen mer ”moget” *för den socialistiska revolutionens seger* än de utvecklade kapitalistiska länderna i väst. Med andra ord kommer den socialistiska revolutionen troligen att segra i Ryssland innan den gör det i England, Tyskland, Frankrike, Italien, osv. 2) Men på grund av samma efterblivenhet är Ryssland ojämförligt mycket mer ”omöget” än de avancerade industriländerna i väst för att bygga upp ett socialistiskt samhälle. Om den ryska revolutionen inte lyckas uppfylla den historiska uppgiften att bli detonator för världsrevolutionen, så kommer den ryska arbetarklassen i det långa loppet inte att lyckas fortsätta att utöva den direkta politiska makten.

Att inte ta hänsyn till den dialektiska länken mellan dessa två teser skulle innebära att totalt förneka andra delen av teorin om permanent revolution; det skulle reducera värdet av denna teori till något som, för en tänkare som Trotskij, skulle vara en klumpig ”underskattning av Rysslands efterblivenhet”. (Klinger/Reinstein ska inte bli alltför upprörda över oss nu: men detta är ett avlägset eko av den stalinistiska historieförfalskningen om Trotskijns påstådda ”underskattning av bönderna”, som min käre vän Rudi Dutschke nu även pådyvlat Lenin.)

Det är metodologiskt felaktigt att ställa frågan om ”mogenheten” eller ”omogenheten”, vare sig för den socialistiska revolutionen eller för bygget av socialismen, inom rent nationella ramar, och bortse från problemet med kapitalismens världsomspännande kris, och den socialistiska revolutionens världsomspännande aktualitet. Detta är ett brott inte endast mot Trotskijns metod, utan också Lenins efter 1914 och det klassiska Komintern. Det går att hävda att Trotskij, Lenin och det klassiska Komintern helt enkelt hade fel i denna fråga. Men då måste detta visas genom en konkret analys av världsekonomin och klasskampen i världen sedan 1914 och 1917. Att gå runt denna fråga genom att helt enkelt hänvisa till ”de objektiva och subjektiva förhållandena i Ryssland” är metodologiskt oacceptabelt.

På samma grunder kan vi redan på denna allmänna och abstrakta nivå se att Klinger/Reinsteins tredje huvudpåstående inte är användbart. Avskaffandet av privat ägande till produktionsmedlen och den allmänna frigörelsen av mänskligheten i underutvecklade länder skiljs åt av en hel epok endast om man antar (obevisat) att det är omöjligt att genomföra en socialistisk revolution i de industrialiserade länderna under samma epok.

En felaktig förståelse av den ryska revolutionen

Dold bakom Klinger/Reinsteins teser och i ännu högre grad i Dutschkes och Rabejls böcker ligger ståndpunkten att den ryska revolutionen inte var socialistisk, och inte kunde vara det på grund av Rysslands efterblivenhet, arbetarklassens svaghet osv. Vi vill inte än en gång gå in på den metodologiska bakgrunden till denna uppfattning, som är i typiskt kautskyansk, fatalistisk och mekaniskt-deterministiskt direkt knyter graden av egenaktivitet och klassmedvetenhet hos proletariatet till nivån av industrialisering och ”efterblivenhet” i ett visst land. Vi vill endast stryka under att en sådan ståndpunkt vilar på en historiskt felaktig förståelse för den ryska revolutionen.

Det är historiskt obestriddigt att den ryska arbetarklassen – och vi talar här om miljoner av lönearbetare och inte bara om bolsjevikpartiet eller dess kader – åtminstone under perioden 1917-1921 visade en högre grad av egenaktivitet, självorganisering och klassmedvetenhet än något annat proletariat under 1900-talet. Ett möjligt undantag är den spanska arbetarklassen 1936-37, men även detta är tveksamt och hänför sig i alla fall till en mycket kortare tidsperiod. Men om någon vill starta en debatt om denna punkt så finns det en massiv mängd av material som vi gladeligen skulle bemöta dem med.

Graden av egenaktivitet och nivån på klassmedvetandet hos proletariatet i ett land kan inte lineärt härledas ur industrialiseringsgraden i detta land, utom i den rent tautologiska meningen att där det inte finns någon industri så finns det inget proletariat och därför knappast en revolutionär arbetarrörelse.

Att femton miljoner lönearbetare i ett land med 160 miljoner invånare nödvändigtvis måste vara mindre klassmedvetna än eller ”politiskt svagare” än 70 miljoner i ett 200-miljonersland har inte bevisats. Det motsägs dessutom inte bara av historiska erfarenheter (USA!), utan också av vad som förklarar detta, nämligen *dialektiken mellan de objektiva och subjektiva faktorerna i historien*, vilken vilar på förståelsen av en viss självständighet för den subjektiva faktorn.

Klassmedvetenhet är inte, är jag rädd, en automatisk och lineär produkt av industrins utvecklingsgrad (även om denna faktor uppenbarligen spelar en viktig långsiktig roll). Den bestäms också av en hel mängd andra faktorer, varvid en andrahandsfaktor som industrialiseringsgraden spelar en mycket viktig roll (som kan vara större i ett relativt efterblivet land än i ett relativt utvecklat – jämför i detta avseende Ryssland och Storbritannien 1913).

När Oktoberrevolutionens *socialistiska* karaktär väl har erkänts på ett materialistiskt och icke-mystifierat sätt; när man har förstått att den ryska arbetarklassen faktiskt ville ha, bar upp och genomförde denna revolution, att den under dessa år utvecklade en grad av politisk aktivitet som var och ännu är en modell för den internationella arbetarklassen (vilket inte utesluter att andra arbetarklasser kan göra det bättre i framtiden!); och när detta kombineras med samma revolutions tydligt internationella karaktär (Klinger/Reinstein kan inte förneka att det existerade revolutionära situationer i Finland, Tyskland, Österrike, Ungern, Polen och Italien under åren 1918-20, eller dessas anknytning till de processer som ledde till att den ryska revolutionen segrade), då blir dessa kamraters första huvudtes ohållbar. Den ryska byråkratins seger ingick inte redan i Rysslands eller världens ”objektiva” förutsättningar, inte heller i det ”subjektiva” tillståndet hos den ryska arbetarklassen 1917. Vi skulle i själva verket vilja vända på Klinger-Reinstein-Brandlers tes: byråkratins seger är historiskt sett en produkt av en *grundläggande förändring* i de rådande ”objektiva och subjektiva” förhållandena under åren 1917-1921, eller 1917-1923. Utan en *kvalitativ* nedgång av den ryska arbetarklassens egenaktivitet (och klassmedvetenhet), utan en *kvalitativ* försvagning av den revolutionära världsrörelsen; utan en *kvalitativ* återhämtning från krisen för den europeiska kapitalismen till en ”relativ stabilisering”, dvs till en världsomspännande framryckning för kontrarevolutionen – efter en världsomspännande frammarsch för revolutionen – så skulle den sovjetiska byråkratins seger ha varit omöjlig eller åtminstone osannolik.³

³ Utan tvivel identifierade Trotskij traditionellt en förlust av utövande av statsmakten för det ryska proletariatet med ett återupprättande av kapitalismen. Efter 1927 uppvisade historien en oförutsedd variant av denna förlust: att arbetarstatens byråkrati tillskansade sig statsmakten. Världshistoriskt kan vi förklara orsaken till denna variant på följande sätt: världsrevolutionen var historiskt alltför svag för att störta den internationella kapitalismen, men den var tillräckligt stark för att dess tre försök att återupprätta kapitalismen i Ryssland misslyckades (1918-1920, 1927-1928 och 1941-1945).

Här kretsar polemiken kring frågan om historisk fatalism, som Klinger/Reinstein definitivt inte har tagit avstånd från på något övertygande sätt. Naturligtvis berodde, ur historiematerialistisk synvinkel, tillbakagången för den ryska arbetarklassens egenaktivitet också på hungern, umbärandena, följderna av inbördeskriget, proletariats klena numerär, dess täta band med landsbygden, dess minskande reserver osv.⁴ På samma sätt var nederlaget för världsrevolutionen 1918-1923 delvis orsakad av de objektiva rötterna till reformismens hegemoni inom den västeuropeiska arbetarrörelsen. Men historisk materialism skiljer sig från historisk fatalism just på den punkt när den förnekar att de ”objektiva förhållandena” nödvändigtvis och uteslutande måste leda till ett visst resultat. Samma objektiva förhållanden kan, med en annorlunda roll för den subjektiva faktorn, leda till totalt olika resultat. Ingen seriös socialist skulle påstå att Trotskijs teori om den permanenta revolutionen, Lenins Aprilteser eller existensen av en kader av marxistiskt skolad bolsjevikisk arbetarklass i Rysslands stora fabriker under 1917 var en ”automatisk produkt” av detta lands ”historiska efterblivenhet”. Om dessa saker inte hade funnits då, med samma ”objektiva förhållanden”, så skulle en seger för General Kornilovs reaktionära statskuppöversök varit mycket sannolikare än en seger för Oktoberrevolutionen. Våra historiska fatalister skulle då på samma sätt förklara den tsaristiska kontrarevolutionens seger med ”Rysslands objektiva efterblivenhet”. Eller, för att ta ett annat exempel, vill någon seriöst vidhålla att Hitlers seger endast kan förklaras genom den tyska kapitalismens ”objektiva förhållanden”, och att det tyska kommunistpartiets (för att inte tala om socialdemokraternas) taktik inte hade med saken att göra?

Det verkliga problemet med segern för sovjetbyråkratin kan därför inte reduceras till uppgiften att förklara de ”grundläggande objektiva rötterna” till denna seger. (Naturligtvis finns det ingen reell åsiktsskillnad beträffande vilka dessa rötter var. Som vi redan har betonat så upprepar Bahro i detta avseende endast vad Trotskij har sagt tidigare.) Frågan är snarare huruvida, med beaktande av dessa ”objektiva rötter”, byråkrats seger var nödvändig och oundviklig. Detta kan bekräftas endast om man vidhåller att nedgången för den ryska arbetarklassens egenaktivitet från 1923 (eller 1921) till 1928 var nödvändig och oundviklig, och att världsrevolutionens nederlag 1918-1927 på samma sätt var nödvändigt och oundvikligt. Vi ser här hur frågan kommer in på ett område där den politiska problematiken (som Bahro delvis och Klinger/Reinstein nästan helt och hållet utelämnar) får en betydelse som på kort och mellanlång sikt är avgörande. På så vis kommer den andra bristen i Bahros analys i förgrunden; vid sidan av den fatalistiska dimensionen, den ursäktande. För om en kommunistisk eller marxistisk politik är irrelevant för klasskampens förlopp, eller i bästa fall endast avgör obetydliga varianter av förloppet för denna kamp, så försvinner också ansvaret, som den organiserade arbetarrörelsen utan tvivel måste dela, för historiens förlopp under 1900-talet. På denna punkt håller vi helhjärtat och fullständigt med kamrat Renate Damus: det är exakt denna självkritiska undersökning som är så oerhört viktig idag – något som av nödvändighet måste komma till korta med den fatalistisk-deterministiska historiesynen.

Varför avtog den ryska arbetarklassens självaktivitet? Vilka mekanismer gav stöd åt denna nedgång? Genom vilka konkreta åtgärder skulle det ha varit möjligt att vid inbördeskrigets slut vända denna utveckling? Det är uppenbart att det endast är med en konkret analys vi kan komma framåt och inte via generaliseringar. Vi har länge betonat att en stor del av Luxemburgs kritik borde ha byggts in i Vänsteroppositionens program. Samma metod måste användas för att förklara utgången av de världsomspännande klasstriderna 1918-1927.

---

⁴ Vi måste stryka under att detta handlar om en konjunkturell och inte en strukturell svaghet, som konjunkturellt relativt snabbt skulle kunna förändras.

Vad skulle ha hänt om...

Klinger/Reinsteins historiska fatalism når sin höjdpunkt så här: ”huruvida Vänsteroppositionens politiska alternativ om det hade segrat och med oförändrade förutsättningar fö, ändå till sist skulle ha slutat med byråkratins styre”. Men då beror allting på vad som var ”möjligt att förändra” och vad som var ”omöjligt att förändra” under åren 1921, 1923 eller 1926.

Rysslands barbariska förflutna var utan tvivel oföränderligt, så också arbetarklassens numerära underlägsenhet, dess relativt blygsamma tekniska kvalifikationer och nödvändigheten av att satsa på en snabb industrialiseringstakt. En seger för Vänsteroppositionen skulle inte ha förändrat någonting i denna situation. Men var det ”omöjligt att förändra” att denna industrialisering måste äga rum utan hjälp från proletariatet i väst, dvs var nederlaget för den tyska revolutionen, den brittiska generalstrejken eller den kinesiska revolutionen 1925-27, som hade stora effekter i Storbritannien, ”omöjligt att förändra”? Var den femåriga fördröjningen av industrialiseringen och det därav följande trycket mot en alltför hög ackumuleringskvot ”omöjlig att förändra”? Var tvångskollektiviseringen, istället för en kurs från 1924 i riktning mot frivilligt uppbyggda mekaniserade kooperativ av fattigbönder ”omöjlig att förändra”. Var massarbetslösheten 1923-27, som hade en så demoraliserande effekt på arbetarklassen, ”omöjlig att förändra”, eller var den inte knuten till det subjektiva beslutet att avbryta den snabba industrialiseringen? Var samlandet av jordbrukets överskott i händerna på kulakerna ”omöjligt att förändra”? Var avskaffandet av sovjetdemokratien och den inre partidemokratien ”omöjligt att förändra”?

Det räcker att överväga hur dessa sex faktorer kunde ha förändrat den ”objektiva verkligheten”, de faktiska styrkeförhållandena och villkoren i Sovjetunionen under perioden 1921-1928, för att upptäcka hur de ”omöjliga att förändra” rötterna till byråkratins seger åtminstone kunde relativiseras mycket kraftigt. Tesen att en seger för Vänsteroppositionen när det kommer till kritan inte skulle kunnat förhindra byråkratins seger, vilar på en serie antaganden: att världsrevolutionens nederlag och den långsiktiga nedgången i den ryska arbetarklassens självaktivitet var ”oundvikliga”, *oberoende* av SUKP:s, Kominterns, det tyska kommunistpartiets, osv, ekonomiska, sociala, inrikes- och utrikespolitik.

Men det finns mycket mer att lägga till här. I ännu högre grad än Bahro (som åtminstone är en aning osäker i denna fråga) är Klinger/Reinsein fångade i ett mekaniskt dilemma som inte endast ifrågasätter möjligheten av någon praktisk kamp mot byråkratins maktmonopol i de postkapitalistiska samhällena, utan måste leda till att man helt och hållet ifrågasätter möjligheten att bygga ett klasslöst samhälle, dvs möjligheten till socialism. Om man antar att den vertikala uppdelningen av arbetskraften *automatiskt* leder till ett byråkratiskt maktmonopol, och om man antar att detta är slutgiltigt grundat i den otillräckliga utvecklingen av arbetskraftens industriella produktivitet (vilken emellertid var högre i Ryssland 1921 eller 1927 än den var i England vid den tid då Marx skrev *Kapitalet*, eller i Frankrike vid tiden för Pariskommunen); om man från allt detta drar slutsatsen att byråkratien har förmåga att reproducera och cementera denna vertikala arbetsuppdelning, med andra ord att den lyckas utesluta arbetarklassen, på lång sikt eller för alltid, från utövande av ”allmänt arbete” – så är det obegripligt hur ett samhälle med ”associerade producenter” över huvud taget någonsin skulle kunna förverkligas. För i så fall kan vi bara hoppas på att någon del av den ”upplysta byråkratien” av idealistiska och oförklarliga skäl frivilligt skulle avskaffa sig själv, dvs avskaffa sitt maktmonopol. Detta är då naturligtvis endast ett hopp – en tillflykt till *utopisk socialism*.

Vi kan ta oss ur denna knipa endast om vi relativiserar problemet, på följande tvådelade sätt. Å ena sidan hänför sig Klinger/Reinsteins citat uttryckligen till förkapitalistiska samhällen, och Marx och Engels upprepade många gånger att med en modern storskalig industri

försvinner den objektiva och subjektiva grunden för en samhällelig arbetsdelning. För det andra är det felaktigt att vända detta problem till en fråga om allt-eller-inget. Uppgiften är inte att avgöra om det ”på 24 timmar” är möjligt för arbetarklassen att ”ersätta” hela uppsättningen av statliga planerare och ekonomer, för att inte nämna ingenjörer, och att dra slutsatsen att om detta inte skulle kunna hända så måste byråkratin automatiskt styra i framtiden. Poängen är att *upprätta politisk-sociala maktrelationer* inom vilka den vertikala arbetsdelningen i samhället dör bort (tillsammans med staten, klasser, varu- och penningekonomin, familjen och en mängd andra saker). Men att säga ”dö bort” innebär ju inte att säga ”bli kvitt från den ena dagen till den andra”. Det faktum att det under övergångsperioden mellan kapitalism och socialism kommer att fortsätta att finnas *element* av statlig despotism, (varje stat är despotisk, det är endast gradskillnader), tillsammans med *element* av byråkrati, *element* av varu-penningrelationer, innebär inte att dessa nödvändigtvis *dominerar*. Detta är emellertid Klinger/Reinsteins implicita antagande.

Låt oss ta oss an ett analogt problem som är nära knutet till vår problematik. Av materiella och subjektiva orsaker är det uppenbarligen omöjligt, även i högt utvecklade industrisamhällen, att dagen efter den socialistiska revolutionen avskaffa alla löneskillnader, för att inte tala om alla andra slag av social ojämlikhet. Men följer det av detta faktum att det är materiellt omöjligt att begränsa och sedan systematiskt börja avveckla dessa löneskillnader? Måste vi dra slutsatsen att eftersom en omedelbar eliminering av löneskillnader är omöjlig, så är de systematiska och monstruöst stora skillnaderna oundvikliga?

Detta skulle vara spetsfundigheter. Den systematiska avvecklingen av ojämlikhet är inte bara materiellt och subjektivt möjlig, det är en viktig förutsättning för byggandet av socialismen. (Vi skulle vilja påstå att det är en viktig förutsättning för att optimera den ekonomiska tillväxten. Men mer om detta senare.) Om detta kan genomföras eller inte beror inte på de absoluta materiella förutsättningarna – i detta sammanhang är de neutrala, dvs de tillåter vilket som – utan på de konkreta politiska styrkeförhållandena i samhället, med andra ord på hur mogen den faktiska maktutövningen är, på den existerande klassmedvetenheten och på proletariats revolutionära ledarskap.

Byråkratin och statens förtvinande efter upprättandet av proletariats diktatur är en sammansatt process. Dess *möjlighet*, i en allmän mening, skapas genom den storskaliga industrin, men dess *förverkligande* beror på en mängd olika faktorer bland vilka existensen av rådmakt (sovjeter, verklig social och politisk makt i händerna på arbetarklassen) spelar en avgörande roll. Huvudsaken är att få igång och utveckla denna process, inte en illusion av att från början skapa den i en perfekt form. Den verkliga motsättningen står mellan denna process och ett byråkratiskt styre, inte mellan dess fullständiga genomförande och byråkratstyret.

Varför skulle de ryska arbetarna 1927 inte ha varit ”kapabla” att driva sina fabriker, så som de jugoslaviska arbetarna har gjort under mer än tjugofem år nu i en kvalitativt högre grad? Var Jugoslavien kanske ett mer utvecklat industriland 1950 än Ryssland var 1917 eller 1927?

Varför hävdar Bahro att även om Pragvåren hade segrat, och starka arbetarråd (*Betriebsräten*) hade inrättats på arbetsplatserna, så skulle byråkratin ändå ha styrts? Är Tjeckoslovakien också ett industriellt underutvecklat land, och den tjeckoslovakiska arbetarklassen, på grund av sitt ”asiatiska förflutna”, omogen och oförmögen till samhällskontroll?

Det är här den viktigaste motsägelsen i Bahros teori finns, och Klinger/Reinstein förbigår den. Efter att först ha förklarat ”byråkratin nödvändiga roll” som ett resultat av ”efterblivna förhållanden i Ryssland”, härleds den slutligen från statens nödvändiga funktion som ”medlare i samhällskonflikter”. Detta innebär ett brott med den marxistiska statsteorin, och med idén om proletariats organiska förmåga att bygga upp ett klasslöst samhälle var som helst i världen. I denna mening är slutresultatet av denna teori ett ifrågasättande av

socialismens möjlighet över huvud taget, både i väst och öst – åtminstone den socialism som Marx, Engels och den klassiska arbetarrörelsen föreställt sig. Av denna orsak skriver Bahro också under på eurokommunismens revisionistiska teorier, som underförstått måste komma till samma slutsats. Men fångna som de är i det sätt som de ställer frågan om hur ”mogna” de ”rent nationella” ryska förutsättningarna för ”socialismen” var, så blundar Klinger/Reinstein för den avgörande delen av Bahros problemställning.

Sovjetbyråkratins konkreta historiska roll i industrialiseringen av Ryssland

Vi måste nu ta itu med den ”hårda kärnan” i den mystifierande teorin om byråkratins nödvändiga roll för industrialiseringsprocessen. Klinger/Reinstein förklarade denna ”hårda kärna” på följande sätt:

I de speciella uttrycken för efterblivenhet ser vi samhällsmotsättningen mellan å ena sidan massornas dagliga intressen och å andra sidan de absoluta behov som uppstått genom de nyligen skapade samhällsrelationerna (industrialisering, höjande av den kulturella nivån, osv).

Organiserandet och genomförandet av det senare blev ”historiskt sett” byråkratins speciella uppgift, just denna byråkrati som ”ockuperade” staten.

Vi skulle i förbigående vilja stryka under det logiska förhållandet mellan början och slutet av detta resonemang, ett typiskt *petitio principii* [cirkelbevis]. Ty om byråkratins ”kontroll av staten” inte *automatiskt* var en följd av revolutionens förlopp, om man erkänner att det vid någon tidpunkt faktiskt fanns sovjeter och verklig sovjetmakt, då kan inte byråkratins ”genomförande av industrialiseringen” automatiskt härledas ur de ”efterblivna förhållandena”. För under både den historiska processen och den materialistiska förklaringen till denna, så måste vi förstå proletarietets förlust av den politiska makten (”byråkratins kontroll av staten”) som något som har hänt före, och inte som ett resultat av eller parallellt med, den specifika formen av industrialisering under byråkratins maktmonopol. Men därmed är vi tillbaka vid frågan om den politiska makten. Vad som kännetecknar denna nästan klassiskt brandlerska formulering från Klinger/Reinsteins sida är tesen, som tillbakavisades redan under tjugotalet via bland annat den Förenade oppositionens plattform, att nationalinkomsten kan delas in i två huvudkategorier: å ena sidan arbetarnas och lantarbetarnas produktiva konsumtionsfond och å den andra ackumulationsfonden. Det andra kan inte ökas utan motsvarande minskning av det första. Tendensen i riktning mot snabb industrialisering stod därför i motsättning till de arbetande massornas materiella dagliga intressen eftersom den krävde en betydande minskning av konsumtionen. Alltså, som slutsats, byråkratins oundvikliga diktatur.

Stalinistiska (och borgerliga!) ekonomer, sociologer och historiker har upprepat denna tes i en mångfald varianter, och den identifieras ofta felaktigt med den trotskistiske teoretikern Preobazjenskijs (tillika den förste generalsekreteraren i Rysslands KP) teori om primitiv socialistisk ackumulation. Sålunda en lögn som förts fram av några som försöker bevisa att ansvaret för Stalin och stalinismen i sista hand ligger på ...trotskismen. (Såsom Paul Sweezy i *Monthly Review*, oktober 1977.)

Vi har i kapitel 16 av [Marxismens ekonomiska teori](#), bevisat att denna ”materialistiska förklaring” till (och rättfärdigande av) byråkratins diktatur vilar på ett teoretiskt feltänk. Det är inte sant att ju större ackumulationsfond, desto lägre masskonsumtion och desto snabbare ekonomisk tillväxt. Ty nationalinkomsten indelas inte i två utan snarare tre grundformer: 1) producenternas konsumtionsfond, 2) den produktiva ackumulationsfonden, 3) den icke produktiva konsumtionsfonden (icke-producenternas och statens konsumtion).

Varje kraftig minskning av producenternas konsumtionsfond som den stalinistiska byråkratin genomförde fick tre negativa effekter som bromsade den ekonomiska tillväxten istället för att snabba på den.

1. När producenterna inte längre har något materiellt intresse att producera, på grund av sänkningen av levnadsstandarden (för att inte tala om den revolutionära entusiasmen) så måste de tvingas att producera med allt fler kontroller (inpiskare och tillsyningsmän). Dessa tillsyningsmän måste också konsumera, och konsumerar individuellt ofta mer än producenterna och äter upp precis det som tagits från producenterna. Alltså slutar det hela vad gäller produktiv ackumulation på samma nivå som om det inte hade skett någon minskning av masskonsumtionen från början. Den massiva tillväxten av tjänstemän, kontrollanter och statlig apparat i Sovjetunionen slukar omkring 30 procent av *nationalinkomsten*. Med tanke på att ackumulationsfonden i genomsnitt uppgår till omkring 25 procent, är detta faktum ensamt tillräckligt för att bevisa att teorin om ”byråkratins nödvändiga roll” för industrialiseringen är ohållbar.
2. Mellan producenternas konsumtion och ekonomisk tillväxt finns en dialektisk växelverkan som förmedlas genom investeringarnas relativa produktivitet. Producenternas konsumtionsvaror bör behandlas som ”indirekta produktionsmedel”. Om producenterna inte har något intresse av att producera på grund av de rådande politiska och sociala förhållandena, så ökar ”kapitalkoefficienten” automatiskt. Då kommer en inkomstökning på 1 enhet kräva en investering på 4, 5 eller 6 enheter istället för 3. Trots att ackumulationsfonden ökar så växer ekonomin långsammare än den skulle ha gjort med större masskonsumtion.
3. På samma sätt finns ett dialektiskt samband mellan ekonomisk tillväxt och *den speciella formen för ekonomistyrning (Verhaltensform)*. Just i det postkapitalistiska samhället, som grundas på gemensamt ägande av produktionsmedlen, är en socialistisk byråkrati och offentliga kontroller de viktigaste hävarmarna för att utveckla den ekonomiska tillväxten. Om dessa misslyckas kommer massiva produktionsresurser (materiella såväl som mänskliga) att bli oanvända, bortslösade, eller som de uttrycker det så träffande i öst, ”felplanerade”. Återigen är resultatet en lägre och inte en högre tillväxt än vad som skulle varit möjlig under förhållanden med sovjetmakt och sovjetdemokrati.

När vi talar om ”byråkratins parasitism” är det i denna trefaldiga betydelse, och inte endast i den vulgära meningen att byråkratin är korrupt och stjäla (även om båda dessa handlingssätt utan tvivel spelar en betydande roll i den sovjetiska ekonomin). Vi kan bara titta på den omfattning det handlar om: vi repeterar – omkring 30 procent av Sovjets nationalinkomst, som i något slags ”normal” sovjetdemokrati skulle kunna minska till 15 procent, om inte tio procent; massiva outnyttjade reserver som skulle kunna öka produktionen med 15 eller 20 procent. Det säger sig självt varför vi ger denna faktor en så avgörande vikt.

Under 18 år har vi väntat på ett vetenskapligt tillbakavisande av detta argument, som vi, i all blygsamhet, anser vara ett icke oviktigt bidrag till att klargöra problemet med övergångssamhällen. Bahros bok innehåller ingen sådan vederläggning. Dessutom bekräftar de data han för fram om den ekonomiska och sociala strukturen och dynamiken bara vår grundteori i stället för att vederlägga den. Till och med hans praktiska slutsatser går i samma riktning. Det finns alltså en motsägelse mellan hans konkreta analys och teorin om ”den byråkratiska statliga kontrollens materiella oundviklighet”.

För att sammanfatta: Byråkratins diktatur uppkom inte på grund av att ”Rysslands efterblivenhet” gjorde proletariatet oförmöget till industrialisering eller skapade en motsättning mellan dess materiella intressen och ”järnnödvändigheten” av en snabb industrialisering. Tvärtom: eftersom proletariatet var politiskt besekrat och byråkratin hade kapat åt sig deras

makt, hade denna byråkrati möjlighet att påbörda industrialiseringsprocessen (som kan genomföras på många olika sätt) den särskilda form som motsvarade dess egna samhällsintressen, formen av en gigantisk sjukligt förstorad statsapparat (och byråkrati), en enormt uppsvälld icke produktiv konsumtionsfond, objektivet onödig begränsning av masskonsumtionen, stelhet i den vertikala arbetsdelningen, och en motsvarande byråkratisk diktatur. Det är inte något slags ”objektivt materiellt tryck” utan sociala intressen som har avgjort det konkreta förfarings sättet vid Rysslands industrialisering. Och resultatet av allt detta var sannolikt en till och med långsammare tillväxt av ekonomin och kulturen – under alla förhållanden en kvalitativt mer ojämn och oharmonisk tillväxt – än vad som skulle ha varit objektivet möjligt med en politisk seger för arbetarklassen i denna samhällskonflikt.

Vad innebär politisk revolution?

I sin polemik mot det traditionella trotskistiska begreppet politisk revolution gör Klinger/Reinstein det alltför lätt för sig genom att, precis som Bahro, begränsa detta begrepp till en enkel ”förändring av politiskt styre”. Detta är inte ens sant vid de borgerliga politiska revolutionerna. Vid de politiska revolutionerna i Frankrike under 1800-talet (1830, 1848 och 1870) var det inte endast formen för ”politiskt styre” som förändrades; djupa samhälls-ekonomiska förändringar genomfördes också. Olika delar av den borgerliga makten – stora kapitalistiska markägare eller kapitalistiska industrimän – påverkar också infrastrukturen och inte bara överbyggnaden.

Begreppet ”politisk revolution” innebär verkligen inte endast ”en revolution inom fältet för politiskt styre”. Det betyder: revolutioner som inte innebär *ett nytt klasstyre, som ersätter det gamla*, vilket innefattar förändringar i de ekonomiska förhållandena men inte grundläggande förändringar av den ekonomiska *strukturen* (man skulle kunna säga *produktionssystemet (Produktionsweise)*, men detta begrepp kan inte tillämpas på övergångssamhällena).

Klinger/Reinstein lägger i vår mun att vi skulle vilja ersätta ”dåliga” byråkrater med ”goda” sådana. För att visa detta genomför de två ordlekar: *statlig (staatliche)* ekonomisk planering och *nationalisering (Verstaatlichung)* av produktionsmedlen förblir för Trotskij och ”ortodoxa” trotskister oförändrade efter den politiska revolutionen. Den första ordleken består i att inte skilja mellan begreppet ”stat” och det byråkratiska maskineriet. Men det som karakteriserar en ”ideal” arbetarstat är att *dess avveckling påbörjas vid dess födelse*. Statlig ekonomisk planering, av en stat som håller på att *dö bort*, under verklig arbetarkontroll, sovjetmakt och politisk demokrati, innebär, är jag rädd, någonting *i grunden annorlunda* än en ”statlig ekonomisk planering” som utförs av en omåttligt *växande* despotisk byråkratisk stat. Den andra ordleken ligger i användningen av ordet ”statsegendom” (*Staatseigentum*) utan någon åtskillnad. Trotskij använde denna term, i enlighet med den klassiska marxismens tradition, endast som allmän negation till begreppet privat egendom; inte bara i juridisk utan också i samhällsekonomisk mening, nämligen *centraliserad kontroll, på samhällsnivå, av produktionsmedlen*. Han drömde aldrig om att identifiera denna socialt centraliserade kontroll (som är vad som över huvud taget möjliggör en planekonomi) med kontroll via en byråkratisk statsapparat (till exempel ministerrådet, plankommissionen eller till och med politbyrå i det styrande partiet).

För oss är en byråkratisk centralisering endast det första (och ekonomiskt minst effektiva) steget mot en socialisering. Kontroll över produktionsmedlen byggd på basis av ett tydligt system av internationella och nationella förgreningar, regionala och lokala sovjetkongresser, producent-konsumentkonferenser, naturligtvis inklusive råd på varje fabrik och arbetsplats, dvs en *demokratisk centralisering*, är en *högre form* av socialisering och inte någon återgång till grupp- eller privat egendom. *Endast i denna mening* är ”vidmakthållande av statlig

egendom” en ingående del i konceptet ”politisk revolution”, oavsett vilka andra omfattande förändringar som skulle ske inom den ekonomiska- eller hela samhällssfären.

Med detta för ögonen syns tvetydigheten i begreppet ”kulturrevolution” mycket tydligt. Om man med detta vill säga att det endast är *tillsammans med* faktisk sovjetmakt och verklig politisk demokrati som grunden för socialism slutligen är lagd, när djupgående förändringar skett inom utbildning, mellanmännsliga relationer, hos individen och inom konsumtions- sfären, förändringar som krävs för att göra ”allmänt arbete” möjligt att uppnå för den breda massan av direkta producenter – då är vi fullständigt överens. Inom detta område har Bahro åstadkommit något mycket grundläggande. Men Klinger/Reinstein borde också erkänna att den ytterligare teoretiska utvecklingen av programmet för att bygga socialismen som Fjärde Internationalen nu genomfört i årtal (frågan om en radikal förkortning av arbetsdagen, högre utbildning för alla, en radikal rasering av familjestrukturerna), har gått i samma riktning som den Bahro har tagit.⁵

Men om begreppet kulturrevolution inte är förenat med begreppet politisk revolution, utan sätts i motsatsställning till det, då säger vi inte endast ”håller absolut inte med”, utan till och med ”Se upp! Fara! Byråkrati!” För detta kan vrida hela ”revolutionen” till en gigantisk mystifikation *som i praktiken lämnar byråkratins maktmonopol orört*, som exemplet med den kinesiska kulturrevolutionen så tragiskt bekräftar.

När man lämnar åt sidan all språklig förvirring och falsk polemik, så inskränks problemet slutligen till följande fråga: kan förändringarna inom den individuella sfären, vad gäller utbildning, konsumtionsmönster, medvetenhet, och inte minst den vertikala arbetsdelningen, förverkligas så länge byråkratin kontrollerar den samhälleliga merprodukten och därför bestämmer hur det ska fördelas? Vi förnekar det. Det är inte möjligt att kontrollera och distribuera den samhälleliga merprodukten i ett postkapitalistiskt samhälle på fabriksnivå, eller i det lokala samhället eller kommunen utan *endast på samhällsnivå*, och av detta skäl kommer varje kulturrevolution som helt och hållet begränsar sig till fabriken, kommunen eller individuella sfärer endast att *återskapa byråkratins roll*, som fallet är med det jugoslaviska systemet för samhällskontroll.

Först när byråkratins politiska makt är bruten kan byråkratins *kontroll* över den samhälleliga merprodukten upphöra. Först då kan samhället, producenterna, ta denna kontroll i egna händer. Detta kräver politisk råds makt, politisk råds demokrati, den politiska möjligheten att välja mellan alternativa planer, en utbredd offentlig kontroll, flerpartisystem, fria val till råds församlingarna och oberoende fackföreningar. Att detta i sig självt inte är tillräckligt för att *garantera* ett genombrott i riktning mot ett klasslöst samhälle medger vi gärna till Bahro, Klinger och Reinstein. Men vi vidhåller att detta är *oundgängligen nödvändigt* – på samma sätt som avskaffande av privategendom och avvecklingen av varu-penning-relationer och ojämlikhet i fördelningen. Detta är nyckelfrågan för kommande samhällskonflikter i östblocket som man inte kan kringgå med en ström av ord om kulturrevolution.

Kommer ”oskolade”, ”inkompetenta” arbetare som är ”oförberedda på ekonomisk statsmakt” och ”fast i materiella särintressen” att göra misstag vid valet av samhällsprioriteringar? Utan tvivel! Byggandet av socialismen är en svår uppgift. Men när man tittar på listan med felaktiga beslut av de ”kompetenta” teknokraterna under de senaste 55 åren, borde de

⁵ Även på denna punkt var Trotskij den profetiske föregångaren. Teorin om den permanenta revolutionen innehåller också, som välkänt, förutom de två teser som nämnts ovan också en tredje grundtes, som med Trotskij's egna ord säger: ”Under en oändligt lång tid och under ständiga inre konflikter genomgår alla sociala relationer en förändring. (...) Omvälvningen inom ekonomin, tekniken, vetenskapen, familjen, moralen och vardagslivet utvecklas under en komplicerad växelverkan, vilket gör att samhället inte kan uppnå ett tillstånd av jämvikt.” (Introduktion till den första ryska utgåvan av *Den permanenta revolutionen*, 1929.

kamrater som urskuldar byråkratin visa större ödmjukhet. Vi tvivlar på att de ”inkompetenta” och ”egoistiska” arbetarna skulle göra så många viktiga och långsiktiga misstag som gjordes genom Stalins jordbrukspolitik (för att bara ta ett exempel).

Men det avgörande är att ingen kan lära sig simma utan vatten; ett samhälle av förenade producenter kan inte uppnås via en byråkratisk kommandoekonomi. *Endast ett självorganiserat proletariat med egen aktivitet kan utbilda sig till förenad produktion, sedan förutsättningarna för detta har skapats genom en storskalig industri.* Detta är när det kommer till kritan den mest kortfattade syntesen av marxistisk teori.⁶ Om man anser att proletariatet klarar av detta eller inte, är avgörande för själva socialismens möjlighet eller omöjlighet. Under historiens tidigare förlopp har vi inte funnit något skäl att tvivla på denna möjlighet.

Översättning: Göran Dahlman

---

⁶ Man skulle kunna fråga: ”Och var finns det revolutionära partiet?” Dess nödvändighet och dess begränsningar – dvs dess relation till den aktiva arbetarklassen – uppkommer ur de konkreta skiljelinjerna inom proletariatet, i dess egenaktivitet och dess klassmedvetande, med andra ord från det faktum att den förhandenvarande revolutionära processen är möjlig endast med klasskampens konkreta förlopp som grund, och genom den faktiskt historiskt utvecklade arbetarklassen, inte något ”idealproletariat”.